

Középkori és modern zsidó irodalom

BBN-HEB11-313

Panelóra, koordinálja: *Biró Tamás*

2023. december 6.

Magyar(-)zsidó irodalom

Koltai Kornélia

Az előadás vázlatja

- I. Előzmények: a legkorábbi magyar-(nyelvű)zsidó szövegek
- II. A 19. sz. első fele: az első magyar nyelvű – vallási és politikai tárgyú – irodalmi kísérletek
- III. A magyar-zsidó irodalmi élet a forradalom és szabadságharc alatt és után
- IV. Az 1870–90-es évek eseményeiről: a Rabbiszeminárium alapításáról, a felekezeti sajtóorgánumokról és az IMIT megalakulásáról
- V. Zsidók a szépirodalomban a kiegyezés után (ORMÓDI Bertalan, KISS József, DÓCZI Lajos, ÁGAI Adolf)
- VI. *A Hét* – mint a *Nyugat* előfutára –, és köre (MAKAI Emil, IGNOTUS, SZILÁGYI Géza)
- VII. *A Nyugat* és a „kanonizált” magyar-zsidó írók, költők (SZÉP Ernő, SOMLYÓ Zoltán, FÜST Milán stb.)

I. Előzmények: a legkorábbi magyar-zsidó szövegek

Előzmények: a legkorábbi magyar-zsidó szövegek

- A magyarosodás legkorábbi nyelvi jelei: orvosoktól, tanítóktól, hitközségi jegyzőktől származó egy- és kétnyelvű „nyelvemlékek”:
 - OESTERREICHER Manes – orvosi könyve: *Természeti csudálatos magyar sóval való hasznos orvosi tapasztalások* (1801)
 - KRAKKAUER Salamon – magyar nyelvű prédikációja, Nagykőrös (1817-ben 2nyelven, magyarul és németül kiadva)

II. A 19. sz. 1. fele:
az első magyar nyelvű – vallási és politikai
tárgyú – irodalmi kísérletek

A 19. sz. 1. fele: az első magyar nyelvű irodalmi kísérletek

- A '40-es évektől: szaporodó vallási tárgyú kiadványok
 - BLOCH (később: Ballagi) Móric – *A zsidókról* (röpirat, 1840)
 - BLOCH Móric – Tóra-fordítás (2nyelvű, 1840-41)
 - ROSENTHAL Móric – imakönyv (BLOCH M. javításaival, 2nyelvű, 1841, Pozsony)
 - Löw Lipót magyar nyelvű prédikációja Nagykanizsán (1844), kiadása 1845-ben (a magyar nyelv terjesztésének fontosságáról)
 - Löw Lipót: *Magyar Zsinagóga* c. folyóirat kiadása (1847, Pápa) (benne: a Magyarító Egylet /1843-44/ buzdítása, hogy segítse egy társaság megalakulását, amely lefordítja a teljes Bibliát)

A 19. sz. 1. fele: az első magyar nyelvű irodalmi kísérletek

- A '40-es évektől: szaporodó politikai tárgyú versek, színművek
 - HEILPRIN Mihály – *Zsidó kördal* (1846, Miskolc – idézve a *Honderűben*), *Mit csinálnak Izraelben?* (1846, *Pesti Divatlap*)
 - ZERFFI Gusztáv – a *Honderű* c. folyóirat irodalmi és színikritikusa (a forradalom előtt Petőfi és Vachot *negatív* kritikusa)
 - HUGÓ Károly – már evangélikusként tevékenykedik, versei a *Pesti Divatlapban* (1846) jelennek meg, színdarabíró (pl. Mátyás királyról), melyeket németül ír, és Falk Miksa segítségével fordít le magyarra (de: „nyelvújítói” igénnyel lép fel)

III. A magyar-zsidó irodalmi élet a
forradalom és szabadságharc alatt és
után

A magyar-zsidó irodalmi élet a *forradalom és szabadságharc* alatt

- 1848/1849: A zsidóság szerepvállalása a *magyar forradalom és szabadságharcban*
 - Löw Lipót – tábori lelkész
 - HEILPRIN Mihály – Szemere Bertalan titkára
 - 1848. márc. 17.: Magyarországi és Erdélyhoni zsidók képviselte kiáltványában megfogalmazódik az izraeliták és a magyar nemzet egybefonódásának eszméje
 - BALLAGI Mór (< Bloch Móric) – Görgey és a hadügyi kormány proklamációinak a megfogalmazója, honvédkapitány (ekkor már keresztény és akadémikus)
 - Magyarító Egylet kiadványa: *Első Magyar Izraelita Naptár és Évkönyv* (I. évfolyam, 1848), SZEGFI Mór , szerk.
 - SZEGFI Mór – tüzérségnél szolgál, később: százados

A magyar-zsidó irodalmi élet a *forradalom és szabadságharc* alatt

- Forradalmi versek

- HEILPRIN Mihály: *Nemzeti őrdal* (Petőfi-hatás, 1848), *Kaszához, ki magyar!* (Köztársasági dalok c. kötetben, 1849)
- ROSENZWEIG Salamon: *Egy magyar izraelitának bús dala megvetett szerelméről* (az *Első Magyar Izraelita Naptár és Évkönyvben*)
- REICH Ignác: *Honszerelmi dalok* (1848, önálló versesfüzet, alig tud magyarul)
- SZEGFI Mór versei az *Évkönyvben*

A magyar-zsidó irodalmi élet a *forradalom és szabadságharc* után

- Az események sodrában
 - 1849. júl. 29. (2 héttel a világosi fegyverletétel előtt): Szemere Bertalan elismeri a zsidóság helytállását
 - a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslat elfogadása,
 - a törvényt azonban nem hajtják végre
- Csalódottság, letargia, emigráció
 - Központi Kivándorlási Egylet
 - HEILPRIN Mihály, SZEGFI Mór

A magyar-zsidó irodalmi élet a *forradalom és szabadságharc* után

- Tudományos és közéleti tevékenység
 - '50-es években hanyatlás
 - 1860: Izraelita Magyar Egylet (cél: nyelv-, kultúra-, műveltségterjesztés: az elnémetesedés megakadályozására magyar nyelvtankönyvek kiadása, felolvasások) – *Első Magyar Izraelita Naptár és Évkönyv* II. évf.
 - *Magyar Izraelita* c. hetilap megalapítása (1861), benne: a „magyar paponda” létesítésének sürgőssége (ROKONSTEIN Lipót; TENCZER Pál, MEZEI Mór, szerk.)
 - *Izraelita Magyar Néptanító* c. pedagógiai szaklap (1866, FISCHER (Halász) Nátán, szerk.)

IV. Az 1870–90-es évek eseményeiről: a
Rabbiszeminárium alapításáról, a felekezeti
sajtóorgánumokról és az IMIT
megalakulásáról

Az 1870–90-es évek eseményeiről: a Rabbiszeminárium alapításáról

- **1867:** kiegyezés után
 - Eötvös József (vallásügyi miniszter) liberális reformjai között : *a zsidók teljes egyenjogúsításáról* szóló 1867-es törvény
 - Zsidó kongresszus létrehozása – autonómia biztosítása a hitéleti és az iskoláztatási kérdések tekintetében
- **Rabbiszeminárium (1877)** – a zsidókra kivetett hadisarcból
 - „magyar egyetem”, igen magas színvonalú oktatás, világi tudományok is
 - 1. tanári kar: BACHER Vilmos, BLOCH Mózes, KAUFMANN Dávid stb., későbbi tanárok: BÁNÓCZI József, KOHN Sámuel, GOLDZIER Ignác stb.

Az 1870–90-es évek eseményeiről: a felekezeti sajtóorgánumokról

- Felekezeti közéleti sajtó
 - *Egyenlőség* (1882, BOGDÁNYI Mór alapította) társadalmi, politikai hetilap, benne:
Magyarosodunk c. állandó rovat,
 - antiszemitizmus és az ortodoxia ellen;
 - zsidógimnázium, IMIT támogatása stb.
 - szerkesztői: ACSÁDY Ignác; SZABOLCSI Miksa (1886–1915)
 - munkatársai: VÁZSONYI Vilmos, PALÁGYI Lajos, ÁGAI Adolf, KISS József, MAKAI Emil, IGNOTUS (+ nem zsidók is!)

Az 1870–90-es évek eseményeiről: a felekezeti sajtóorgánumokról

- Felekezeti tudományos sajtó
 - *Magyar Zsidó Szemle* (1884): BACHER Vilmos és BÁNÓCZI József szerkesztésében
 - a magyar zsidóság legmagasabb színvonalú tudományos folyóirata
 - cél: a vallás és a tudomány eredményeinek összeegyeztetése
 - munkatársak: GOLDZIHNER Ignác, KAUFMANN Dávid, Löw Immánuel stb.
 - későbbi szerkesztők: BLAU Lajos és MEZEY Ferenc (1890-től)

Az 1870–90-es évek eseményeiről: az IMIT megalakulásáról

- Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT)
 - 1894-ben alakul meg
 - „célja: a zsidóság vallásos és tudományos irodalmának, valamint felekezeti életének ismertetése idevágó munkák kiadása és terjesztése, nyilvános felolvasások és pályakérdések kitűzése és jutalmazása által” (*Magyar Zsidó Lexikon*)
 - 1. elnök: KOHN Sámuel
 - *Évkönyv*-kiadás (szerkesztők: BACHER Vilmos, MEZEY Ferenc, BÁNÓCZI József)
 - teljes bibliafordítás elkészítése (1898–1907): 4 kötetben, szerkesztőbizottsági tagok: BACHER Vilmos, BÁNÓCZI József és KRAUSZ Sámuel

V. Zsidók a szépirodalomban a kiegyezés után
(ORMÓDI Bertalan, KISS József, DÓCZI Lajos,
ÁGAI Adolf)

Zsidók a szépirodalomban a kiegyezés után

- ORMÓDI Bertalan (1836–1869)
 - költő, hírlapíró, szerkesztő, kiadó
 - nemcsak zsidó témák, nemcsak hazafias témák, hanem szerelmi költészet is, valamint a szabadság megéneklése
 - önirónia, humor, gúny
 - Arany ír (nem túl kedvező) bírálatot a *Magyarhon ébredése* c. kötetéről (1860), bár tehetségét méltatja
 - Kiss József előtt a legjelentősebb magyar-zsidó költő

Zsidók a szépirodalomban a kiegyezés után

- **Kiss József (1843–1921)**
 - Mezőcsátról, szegény zsidó családból származik, anyja litván menekült
 - apja rabbinak szánja, de a jesivákat otthagyja, a költői pálya felé vonzódik; vándortanító, biztosító ügynök, hitközségi jegyző
 - 1. siker: *Simon Judit* c. ballada (a Kisfaludy Társaságban felolvassák): kezdetben: Arany hatása, népiesség, „zsidó felekezetű magyar parasztok”
 - később: elszakadás a népnemzeti iránytól, önálló hang, befelé fordulás, tépelődés, nagyvárosi témák
 - a modern líra előfutára, „átmenetiség”
 - *A Hét* alapító szerkesztője (1890), a Petőfi Társaság (1877) és a Kisfaludy Társaság (1914) tagja

Zsidók a szépirodalomban a kiegyezés után

- **DÓCZI (Dux) Lajos (1845–1918)**
 - jiddis az anyanyelve, a soproni líceumban kezd magyarul tanulni, később kiváló „tollú” publicista lesz, Bécsben jogot hallgat, a *Presse* munkatársa
 - gr. Andrássy Gyula mellett dolgozik Bécsben, a külügyminisztériumban: miniszteri osztálytanácsos
 - megkeresztelkedik, bárói rangot kap
 - ünnepelt színműíró
 - ünnepelt műfordító (németről magyarra: Goethe-t, Schillert, és magyarról németre: Madáchot, Aranyt, Vörösmartyt – német nyelvű magyar antológia terve)
 - ünnepelt publicista

Zsidók a szépirodalomban a kiegyezés után

- ÁGAI (Rosenzweig) Adolf (1836–1916)
 - a család Galíciából származik, 5 éves kora után tanul meg magyarul
 - nagykőrösi, nagyabonyi, pesti diákévek (12 évesen márciusi ifjú), később bejárja a fél világot
 - számos nyelven beszél, ír, fordít
 - tárcákat, csattanós történeteket publikál különböző újságokban
 - *Borsszem Jankó* c. politikai-közéleti élclap elindítása (1868), szerkesztése, *Csicseri Bors*-álméven publikálás benne

A Borsszem Jankóról (1868–1938)

- Hatalmas példányszámú lap, célközönsége: pesti zsidóság
- Zseniális karikaturisták (Karel KLIC, JANKÓ János, FARAGÓ József)
- Illusztris szerkesztőség (ÁGAI Adolf, HELTAI Jenő stb.), munkatársak

Állandó figurák:

Lengenádfalvay Kotlik Zirzabella (dúskeblű honleány, szélbali honhölgy)

Mihaszna András (rendőr)

Mokány Berci, dömbszögi és bugaczi nömös (vidéki földesúr)

Sanyaró Vendel (köztisztviselő)

Minden Áron (jellemtelen néppárti zsidó, exképviselőjelölt)

Spitzig Iczig (ischmeretesch hazaphi és tscholádapa)

Tömb Szilárd (professzor)

mucsaiak (elmaradt vidékiek)

VI. *A Hét* – mint a *Nyugat* előfutára –, és köre
(MAKAI Emil, IGNOTUS, SZILÁGYI Géza)

A Hét – mint a *Nyugat* előfutára

- *A Hét* (1890–1924)
- „A polgári irodalom történetében talán az első dátum 1890, a *Hét* (sic!) megjelenése. *A Hét* képes szépirodalmi hetilap volt, szerkesztője Kiss József, középszerű epigon költő, de olyan szerkesztői tehetség, akit csak az egy Osvát Ernő múlt felül. Lapja rövidesen orgánuma lett mindazoknak, akikben az új polgári szellem irodalmi formát öltött, de hordozta a régebbi nemzedékek kritikusabb elméit is.” (SZERB Antal)
- „*A Hét* ajtaja fölé arany szöveggel egy feliratos tábla van odaszögezve: Tiszteld a tehetséget! (...) Pénzen megvásárolhatsz mindent: rangot, szerelmet, egészséget, még hosszú életet is; tehetséget nem! (...)” (Kiss József)

A Hét – mint a *Nyugat* előfutára –, és köre

- MAKAI Emil (1870–1901)

- az ún. „harmadik hullám” képviselője: akinek az 1867-es törvény, a magyar nyelv és kultúra, a kulturális asszimiláció már természetes
- apja Makó főrabbija, ő is rabbinak tanul a Rabbiképzőben, de félbehagyja a tanulmányait
- számos nyelven tud
- költő, drámaíró, műfordító, újságíró lesz
- *A Hét* segédszerkesztője, az *Egyenlőség* munkatársa
- jelentős: *Zsidó költők* című műfordítás-gyűjteménye (1892)
- népszerű, ünnepezt költő és színműíró (pl. *Tudós professzor Hatvani* c. drámája – Jókai tetszése, támogatása), Petőfi-társaság tagja (1898-tól)

A Hét – mint a *Nyugat* előfutára –, és köre

- IGNOTUS (szül. VEIGELSBERG Hugó, 1869–1949)
 - irodalmi vezér, kritikus, főszerkesztő, újságíró, költő
 - apja a *Pester Lloyd* főszerkesztője, vezércikkírója, pesti zsidó, illetve kettős identitású értelmiségi család
 - jogi végzettséget szerez, riporter külföldön, sok nyelven beszél, *A Hét* munkatársa
 - 1908. a *Nyugat* egyik alapítója, 1929-ig főszerkesztője, programadó cikke: a *Kelet népe*
 - a magyar(-magyar?) irodalom legkiválóbb költőinek, íróinak: az ún. aranynemzedéknek a „felfedezője”: Adyé, Babitsé, Móriczé – szellemi szabadság, kiváló stílusérzék, közízléssel szembehelyezkedés jellemzi
 - 1934. katolizál, 1938. Amerikába menekül, 1948. halálos betegen hazatelepül
 - 1949. Baumgarten-díj

A Hét – mint a *Nyugat* előfutára –, és köre

- SZILÁGYI Géza (1875–1958)

- jogi doktorátus, újságíró

- az asszimiláns zsidó értelmiséget, a kettős identitást képviseli

- költő, író, drámaíró, kritikus, a *Pallas Nagy Lexikona* egyik segédszerkesztője (1893 és 1897 közt, 16 kötetben kiadva)

- líráját jellemzi: a századforduló dekadenciája, erotika, pszichoanalitikus szemléletmód

- „*A kilencvenes évek zsidó költője éppúgy nem ír hazafias verseket, mint zsidó érzésű verseket. Magyar is, zsidó is egyszerre; ha tetszik, egyik sem. (...) S mind együtt, az egész csoport: új szellemet hoz a magyar lírába.*” (KOMLÓS Aladár)

VII. A *Nyugat* és a „kanonizált” magyar-zsidó írók, költők (SZÉP Ernő, SOMLYÓ Zoltán, FÜST Milán stb.)

A Nyugat

- Előzmények:

- *A Hét* (1890–1924, Kiss József, szerk.)
- a Társadalomtudományi Társaság által kiadott *Huszadik Század* (1900–1919)
- *Magyar Géniusz* (1892 – 1903, OSVÁT Ernő, szerk.)
- *Szerda* (1906, IGNOTUS, szerk.)
- *Jövendő* (1903–1906, BRÓDY Sándor, szerk.)
- a klasszikus modernség folytatója

- Cél:

- magyar irodalom nyugati szintre emelése, szembefordulás az uralkodó népnemzeti iránnyal

A Nyugat

- Szerkesztőség:
 - IGNOTUS, főszerk. OSVÁT Ernő, FENYŐ Miksa, szerk. (1908–1929)
 - BABITS Mihály, MÓRICZ Zsigmond, szerk. (1929–1933)
 - BABITS Mihály, GELLÉRT Oszkár, szerk. (1933–1939)
 - BABITS Mihály, szerk. (1939–1941)

A Nyugat és a „kanonizált” magyar-zsidó írók, költők (SZÉP Ernő, SOMLYÓ Zoltán, FÜST Milán stb.)

- Az 1. nemzedék magyar-zsidó írói, költői:

SZÉP Ernő (1884–1953) – *Lila ákác c.* regény (1922)

- lírája: népies, tréfás, szomorú hangvétel

SOMLYÓ Zoltán (1882–1937) – *Az elátkozott költő c.* verseskötet (1911)

- lírája: bohém anarchizmus, l’art pour l’art-szemlélet és a magány-tematika jellemzi

FÜST Milán (1888–1967) – *A feleségem története c.* regény (1949)

- lírája: prófétai hangvételű, sötét látomásokkal, a magány és az elmúlás vissza-, visszatérő témáival terhelt

Fogalmak, nevek, szervezetek, sajtóorgánumok

- első irodalmi kísérletek
- magyar-zsidó irodalom az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt és után
- magyar-zsidó irodalom a kiegyezés után, a századfordulón és a századelőn
- Magyarító Egylet, Izraelita Magyar Egylet, IMIT
- *Első Magyar Izraelita Naptár és Évkönyv, Egyenlőség, Magyar Zsidó Szemle, Borsszem Jankó, IMIT-Évkönyv, A Hét, Nyugat*
- BLOCH (BALLAGI) Móric, HEILPRIN Mihály, LÖW Lipót, ORMÓDI Bertalan, KISS József, DÓCZI Lajos, ÁGAI Adolf, MAKAI Emil, IGNOTUS, SZILÁGYI Géza, SZÉP Ernő, SOMLYÓ Zoltán, FÜST Milán

Viszlát a vizsgán!